

Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnalle

Marja Jylhä 31.5. 2022

Asiantuntijalausunto Tulevaisuusvaliokuntien maailmankokousta varten

Kiitän mahdollisuudesta saada esittää lausuntoni Tulevaisuusvaliokuntien maailmankokouksen valmistelua varten. Lausuntoni perustuu pitkään työhöni vanhenemisen tutkijana ja gerontologian professorina sekä Suomen Akatemian rahoittaman Ikääntymisen ja hoivan tutkimuksen huippuyksin (CoE AgeCare) ryhmänjohtajana.

Lausuntoni teema on

Valmistautuminen väestörakenteen muutokseen

Useimmissa maailman maissa on tapahtumassa väestörakenteen muutos, jonka seuraukset näkyvät kaikilla yhteiskuntaelämän aloilla ja johon on hyvä valmistautua. Muutoksen keskeinen piirre on väestön vanheneminen, syntyvyyden aleneminen, väestöjen keski-ikä nousu, yli 60/65-vuotiaiden ihmisten väestöosuuden kasvu ja hyvin vanhojen ihmisten, yli 85-vuotiaiden, määrän hyvin nopea kasvu.

Vaikka otsikkoni perusteella voi ajatella väestörakenteen muutoksen odottavan jossakin tulevaisuudessa, todellisuudessa se on ollut meneillään jo pitkään. Siihen valmistautuminen ei kuitenkaan ole ollut niin tietoista ja tavoitteellista kuin olisi voinut odottaa yhteiskuntien menestyksen näkökulmasta.

Usein ajatellaan, että väestön vanheneminen koskisi vain rikkaita, ns. kehittyneitä maita. Tämä ei pidä paikkaansa. Väestön keski-ikä ja eliniän odote ovat kyllä nyt korkeimmat Japanissa ja eräissä Euroopan maissa, mutta iäkkäiden ihmisten suhteellisen osuuden määrän kasvu on juuri nyt nopeinta matalamman tulotason maissa ja niissäkin hyvin vanhojen ihmisten määrä kasvaa nopeasti. Vaikka syntyvyys on esimerkiksi monissa Afrikan maissa suurempaa kuin vaikkapa useimmissa Euroopan maissa, se on laskemassa. Useissa korkean eliniän maissa, vaikkapa Suomessa, syntyvyys on laskenut tasolle, jossa se ajan mittaan ei kykene pitämään väestömäärää entisellään (tähän tarvitaan maahanmuuttoa, jota tässä en käsittele). Vaikka syntyvyys joinakin viime vuosina on hieman noussut, olisi epärealistista ajatella sen nousevan huomattavasti lähivuosikymmeninä sen enempää Suomessa kuin muissakaan matalan syntyvyyden maissa.

Väestön ikääntyminen on maailmanlaajuinen ilmiö, vaikka se on eri maissa eri vaiheissa. Se ei myöskään ole nähtävillä olevassa tulevaisuudessa ohimenevä ilmiö. Siksi on olennaista, että yhteiskunnat eivät suhtaudu väestön vanhenemiseen ”varsinaista yhteiskuntaa” haittaavana sivuseikkana josta vain tulisi selviytyä mahdollisimman vähin haitoin, vaan suhtautuisivat siihen yhtenä maailmanlaajuisista megatrendeistä, johon on syytä sopeutua aktiivisin toimin ja kysyen, kuinka eri yhteiskunnan voivat saada muutoksista mahdollisimman paljon hyvää. Kysymys on ajankohtainen kaikkialla maailmassa.

Väestön ikääntyminen on siis seurausta kahdesta kehityskulusta, eliniän pitenemisestä ja syntyvyyden laskusta. Korkean tulotason maissa keskimääräinen elinikä on noussut jokseenkin jatkuvasti noin kolme kuukautta vuodessa suunnilleen kahden sadan vuoden ajan. Kehityksen taustalla ovat elinolojen kuten ravinnon ja hygienian paraneminen, myöhemmin kansanterveyden

edistyminen ja vasta viime vaiheessa lääketieteen edistyminen (verenpainelääkkeet, sydän- ja verisuonilääkkeet, syövän hoito...). Alkuvaiheessa elinikä piteni lähinnä lapsikuolleisuuden laskun vuoksi, mutta viime vuosikymmeninä se johtuu vanhuuden pitenemisestä, siis vanhuusiän kuolleisuuden laskusta ja siitä, että ainakin Suomessa vielä 70- vuotiaiden ja 90-vuotiaidenkin edessä oleva elinikä pitenee. Hyvin vanhojen ihmisten, 85-vuotiaiden ja sitä vanhempien, määrä kasvu on jokusen viime vuosikymmenen ilmiö: heidän määränsä Suomessa on kaksikertaistunut neljännesvuosisadassa ja kaksinkertaistuu uudelleen alle 20 vuodessa.

Esitän seuraavassa muutaman seikan, joita tulevaisuusvaliokuntien sopisi mielestäni pohtia ja saada laajemminkin pohdittaviksi.

Yli 65-vuotiaan väestön tilastointi

Useissa yhteyksissä, tilastoissa ja yhteiskuntapolitiikassa, yli 65-vuotiaita käsitellään edelleen yhtenä ryhmänä. Kun monissa maissa, myös Suomessa, on melkein aina 110 vuoteen eläviä ihmisiä, luokittelu merkitsee samaa kuin jos vastasyntyneitä ja 45-vuotiaita käsiteltäisiin yhtenä ryhmänä. Olisi hyödyllistä muuttaa kaikkea tilastointia siten, että siinä erottuvat ainakin 65-74-, 75-74- ja yli 85 -vuotiaiden ryhmät erikseen. Kyse on sekä kansallisesta että kansainvälisestä tilastoinnista.

Ikäsyrrjinnän torjuminen ja täysimittaisen kansalaisuuden ja osallistumisen avaaminen yli 65-vuotiaille

Kun yhä suurempi osa väestöstä koostuu yli 65-vuotiaista, on vanhenemisen yhteiskuntien etu edetä kohti ikäintegraatiota, siis iän merkityksen vähentämistä ja mahdollisuuksien, vastuiden ja velvollisuuksien avaamista ikärajoista riippumatta. Eläkelainsäädännön muutos on askel tähän suuntaan. Esimerkiksi lakisääteisten eläkeikärajojen poistaminen ei kuitenkaan ole ongelmattonta, koska sekä työkyky, työmahdollisuudet ja taloudelliset edellytykset vaihtelevat suuresti sosiaalisen aseman mukaan. Kuitenkin nykyiset ikäihmiset, ainakin alle 80- vuotiaat, ovat kykenevämpiä, toimintakykyisempiä ja aktiivisempia kuin samanikäiset aiemmin. Siksi tiukkoja eläkeikärajoja olisi hyödyllistä löysentää ja ennen kaikkea torjua työelämän ikäsyrrjintää. Kaikkia niitä sääntöjä, käytäntöjä ja kulttuurisia konventioita, jotka ovat omiaan työntämään ikäihmisiä toissijaiseen asemaan tulisi tarkastella kriittisesti. Tutkijat ovat osoittaneet, että Suomessakin on paljon suoranaista ikäsyrrjintää, joka ilmenee sekä lakeina (KELAN psykoterapian tuen ikäraja, iäkkäiden vammaisten kohtelu eri tavoin kuin nuorempien vammaisten kohteluu...)että totuttuina käytäntöinä, joista yksi, ei ehkä vaikein mutta näkyvin ilmenemä on ikäihmisten säännönmukainen syrrjyttäminen mielipietiedusteluista.

Yhteiskuntien näkökulmasta voi sanoa, että kaikki ne käytännöt, jotka toiseuttavat ikäihmisiä, ovat myös omiaan vähentämään ihmisten aktiivista ja hyödyllistä panosta yhteiskuntaan, syrrjyttämään ja passivoimaan heitä ja monien välitysten kautta myös lisäämään avun tarvetta. Ne estävät toimintakykyisiä konventionaalisen eläkeiän ylittäneitä ihmisiä antamasta hyödyllistä panostaan yhteiskuntaan.

Teknologian parempi hyväksikäyttö ja sen haittojen torjuminen

Lyhyesti: Oikein ja käyttäjän edusta (ei esimerkiksi valvontatarpeesta tai hoitajien vähentämistarpeesta) lähtevä teknologia voi omata valtavia mahdollisuuksia ikääntyvissä yhteiskunnissa.

Toisaalta palvelujen ja asiain digitalisaatio on muodostunut ikäihmisiä syrjiväksi asiaksi joka usein estää heitä saamasta itselleen luvattua ja välttämättömiä palveluita. Ongelma ei poistu diginatiivisukupolven tullessa vanhuusikään, koska heidänkin aistinsa vanhenevat, reaktiokyky hidastuu ja uudet ohjelmat ovat käsittämättömiä. Yhteiskunnan läpikotaisen digitalisaation kaikkia seurauksia vanhenevan väestön kannalta olisi syytä tarkastella analyttisesti ja kattavasti.

Ikääntyneiden palveluiden parantaminen

Pidempi elämä on tuonut mukanaan myös pidemmän hyväkuntoisen ja toimintakykyisen elämän. Mutta biologinen vanheneminen ei ole poistunut (eikä poistu), se on vain lykkäytynyt. Lainmukaisuus näyttää olevan, että mitä vanhemmaksi eletään, sen suurempi on avun ja palveluiden tarve elämän loppuvuosina. Suuri, mutta ei ainoa, aiheuttaja on muistisairaudet, dementia, joiden esiintyvyys jyrkästi ikävuosien myötä ja joihin ei ole olemassa tehokasta estoa tai parantavaa lääkettä. Dementian hoito on noussut kansainvälisten keskustekujen kohteeksi, siinä on useimmilla mailla parannettavaa. Vanhojen palveluiden tilanne on erityisen huono Suomessa, vertailumaihin verrattuna se on suuresti alirahoitettua, mutta ongelmia on muuallakin. Ikäihmisten palvelujen kohtuullinen järjestäminen on ihmisoikeuskysymys. Esimerkiksi Suomessa tarvittava hoiva ja huolenpito luvataan kaikille laissa, mutta käytännössä tuon lupauksen voima on vanhoille paljon heikompaa kuin nuoremille. Vanhuusiän palveluiden saatavuus ja laatu eivät kosketa vain vanhoja: niiden olemattomuus ja puutteet vähentävät keski-ikäisten (heidän lastensa) mahdollisuutta työntekoon ja työurien pidentämiseen, aiheuttavat tarpeettomia suuria kustannuksia erikoissairaanhoidon ja työllistävät poliisia (esimerkiksi eksyneiden muistisairaiden etsimisenä).

Yhteiskunnan ja elinympäristön muokkaaminen sinä eläville sopivaksi

Väestön vanheneminen ja muistisairaiden määrän lisääntyminen merkitsee haasteita kaupunkien ja kaikkien yhdyskuntien rakentamiselle ja suunnittelulle. On esimerkiksi ilmeistä, että kaupunkien asukkaista ja kaupungilla liikkuvista ihmisistä yhä suuremmalla osalla on joko muistivaikeuksia tai liikuntavaikeuksia. Ympäristön suunnitteleminen heillekin sopivaksi tekee sen kaikille (lapsiperheet... sopivammaksi ja tukee ihmisten itsenäisyyttä).